

Anna Sieradzka

Instytut Historii Sztuki
Uniwersytet Warszawski <https://orcid.org/0000-0002-6120-503X>

Projekty Stanisława Wyspiańskiego i Józefa Mehoffera na dekoracje ornatu

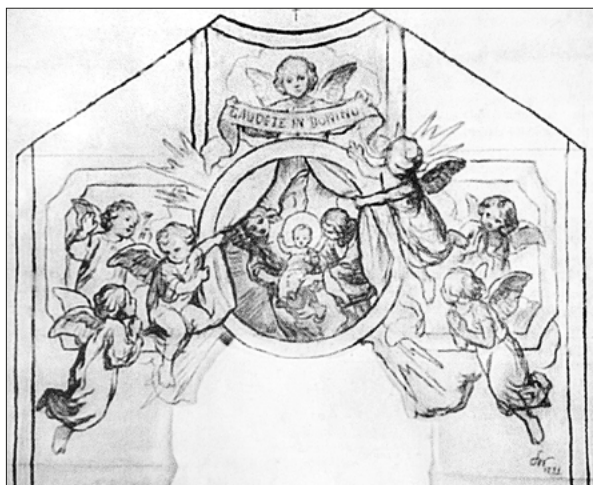
Designs for the chasuble decorations
by Stanisław Wyspiański and Józef Mehoffer

Streszczenie: W ostatnich dekadach nastąpiła znaczna intensyfikacja badań nad przechowywanymi w polskich zbiorach szatami liturgicznymi – obejmują one jednak przede wszystkim paramenty średniowieczne i nowożytne. Nadal nieliczne są opracowania dotyczące paramentów z XIX i początków XX wieku. Artykuł dotyczy projektów dekoracji ornatów z tego właśnie okresu i koncentruje się na omówieniu prac Stanisława Wyspiańskiego i Józefa Mehoffera. Na aukcji Śląskiego Domu Aukcyjnego z 17 września 1999 roku wystawiono wykonany węglem na kalce rysunek Wyspiańskiego *Adoracja Dzieciątka Jezus*, sygnowany monogramem wiązonym sw i datą 1893. Niemal identyczny z pracą Wyspiańskiego (w partii górnej) jest dwudzielny projekt dekoracji ornatu autorstwa Józefa Mehoffera, oferowany na aukcji Domu Aukcyjnego Rempex w 2015 roku. O ile w twórczości Wyspiańskiego omawiany projekt ornatu pozostaje – w świetle dotychczasowych badań – incydentalnym, o tyle w *oeuvre* Mehoffera projekty dekoracji szat liturgicznych pojawiają się, zwłaszcza w jego wczesnej twórczości. W artykule porównano prace obu artystów, dokonano analizy ikonograficznej, stawiając pytania o technikę i okoliczności powstania.

Słowa kluczowe: ornaty, Wyspiański, Mehoffer, sztuka sakralna, sztuka Młodej Polski

Abstract: In recent decades, there has been a significant intensification of research on liturgical vestments stored in Polish collections - however, they mainly focus on medieval and modern vestments. There are still few studies on paraments from the nineteenth and early twentieth centuries. The article concerns the designs of decorations for chasubles from this period and focuses on the works of Stanisław Wyspiański and Józef Mehoffer. Among the lots of the auction held at Silesian Auction House on 17 September 1999, was a drawing of *The Adoration of the Child Jesus* by Wyspiański (charcoal on tracing paper), signed with the tied monogram sw and the date 1893. Almost identical to Wyspiański's (in the upper part) is a divided design for a chasuble by Józef Mehoffer, offered at the 2015 auction at Rempex Auction House. While in Wyspiański's oeuvre the discussed design of the chasuble remains - in the light of the research to date - incidental, in Mehoffer's oeuvre designs for the decoration of liturgical vestments appear more often, especially in his early works. The article compares the works of both artists, makes an iconographic analysis, focusing on issues of the technique and circumstances of their creation.

Keywords: Chasubles, Wyspiański, Mehoffer, sacral art, Young Poland art

1. | Stanisław Wyspiański, *Projekt dekoracji tyłu ornatu* (część górna), 1893, rep. wg Art Info.

W ostatnich dziesięcioleciach nastąpiła znaczna intensyfikacja badań nad przechowywanymi w polskich zbiorach szatami liturgicznymi – obejmują one jednak przede wszystkim paramenty średniowieczne i nowożytnie. Natomiast nieliczne są nadal ekspozycje, opracowania czy tylko skąpe wzmianki o paramentach z XIX i początków XX wieku. Pewne informacje o nich odnajdujemy wprawdzie już w opracowaniach Emanuela Świeykowskiego¹ i Longina Żarnowieckiego², ale dotyczą one głównie stylistyki i technik wykonania oraz

motywów ornamentalnych paramentów zachodnioeuropejskich, zwłaszcza inspirowanych szatami średniowiecznymi, które na fali zainteresowań gotykiem stawały się głównym źródłem inspiracji dla projektantów i wykonawców szat liturgicznych w drugiej połowie XIX stulecia³. Do najsłynniejszych tego typu obiektów należy tzw. Komplet anielski, zaprojektowany przez uznanego francuskiego artystę Gasparda Ponceta, a wykonywany od 1888 roku w lyońskiej firmie Henry, która specjalizowała się w tkaniu jedwabnych, przetykanych złotą nicią, wzorzystych tkanin o neogotyckiej i wczesnorenesansowej ornamentyce (o bardzo malarskich efektach wizualnych), z których wykonywano komplety szat liturgicznych (ornaty, stuly, manipularze, welony, bursy, a także dalmatyki i kapy), rozpowszechnione w całej Europie, obecne także w polskich zbiorach kościelnych, co szczegółowo omówiła Agnieszka Bender⁴. Dla Europy Środkowo-Wschodniej w drugiej połowie XIX i pierwszych dziesięcioleciach XX wieku ważnym obszarem produkcji tkanin i paramentów naśladowujących w ornamentyce i haftach szaty liturgiczne z czasów średniowiecza i renesansu (wykonywane wedle publikowanych współcześnie wzorników bądź naśladowujące obiekty prezentowane na licznie organizowanych wystawach zabytkowych szat kościelnych) były niemieckie ośrodki włókiennicze, a zwłaszcza fabryki w Krefeld⁵. Kilkanaście obiektów z drugiej połowy XIX wieku

1 | ŚWIEYKOWSKI 1906, s. XI–XII.

2 | ŻARNOWIECKI 1915.

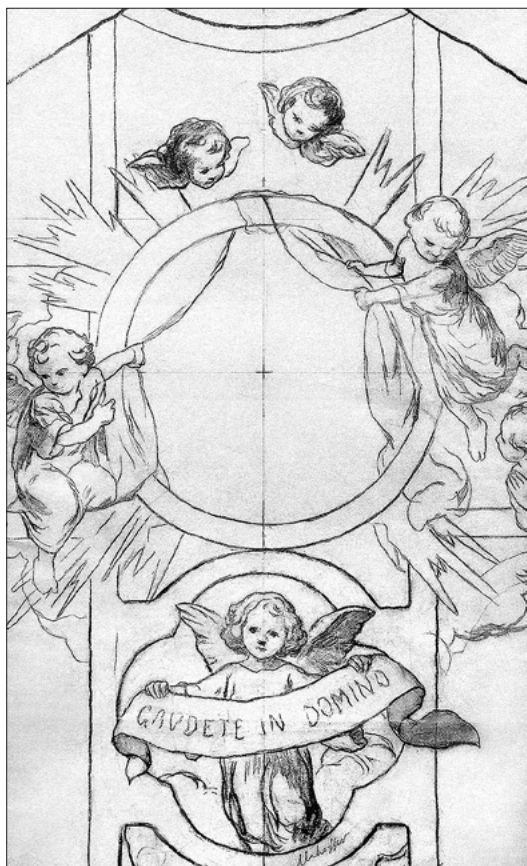
3 | van ROOM 2010; za udostępnienie tego znakomitego opracowania dziękuję Pani Natalii Słomce-Groń.

4 | BENDER 2012, s. 435–446.

5 | *Deutsches Textilmuseum* 1983; *Geschichte des Hauses* [b.r.].

2. | Stanisław Wyspiański, *Projekt dekoracji tyłu ornatu (część dolna)*, 1893, rep. wg Art Info.

3. Józef Mehoffer, *Projekt dekoracji tyłu ornatu (część górna)*, 1893, fot. M. Elis.

ornatu kompozycję wpisaną w szeroką krzyżową pretekstę: z umieszczonej na przecięciu ramion krzyża kolistej glorii z czterema pękami promieni, w której centrum znajduje się owinięte w pieluszki Dzieciątko Jezus, podtrzymywane przez Matkę Bożą i anioła, fałdzistą zasłonę odsuwają i podtrzymują dwa dziecięce aniołki w luźnych koszulkach, którym towarzyszą po obu stronach kolejne dwa, zwrócone do środka przedstawienia w pozie adoracji, podobnie ubrane. Całość wieńczy w górnym zakończeniu preteksty półpostać aniołka, trzymającego w rozpostartych rękach banderolę z napisem GAUDETE IN DOMINO. W ekspertyzie tego obiektu Marta Romanowska wskazuje na biegłe rysowanie, znajomość ikonografii chrześcijańskiej oraz bliskość dekoracjom barokowym⁸.

o proveniencji niemieckiej zaprezentowano w 1999 roku w Muzeum Warmii i Mazur na wystawie *In gloriam et decorem. Dawne szaty i tkaniny liturgiczne z diecezji warmińskiej*, przygotowanej przez Małgorzatę Okulicz – pierwszej w Polsce ekspozycji, ukazującej także paramenty z tego lekceważonego i jeszcze niewzbudzającego większego zainteresowania dzisiejszych badaczy okresu sztuki kościelnej⁶.

Oczekując zatem na podjęcie intensywniejszych badań nad szatami liturgicznymi z XIX i początków XX wieku, przyjrzyjmy się unikalnym, ujawnionym kilkanaście i kilka lat temu dziełom, jakimi są projekty dekoracji ornatów Stanisława Wyspiańskiego i Józefa Mehoffera.

Na aukcji Śląskiego Domu Aukcyjnego z 17 września 1999 roku wystawiono wykonany węglem na kalce rysunek Wyspiańskiego o wymiarach 63 × 84 cm *Adoracja Dzieciątko Jezus*, sygnowany i datowany w prawym dolnym rogu monogramem wiązonym sw i datą 1893⁷. Przedstawia on przeznaczoną na górną część tylnej strony

6 | OKULICZ 1999.

7 | Stanisław Wyspiański, *Adoracja Dzieciątko Jezus*, Śląski Dom Aukcyjny, Katowice, katalog aukcyjny, 17 września 1999, poz. 1.

8 | Za: TL 1999, s. 1–2.

4. | Józef Mehoffer, *Projekt dekoracji tyłu ornatu (część dolna)*, 1893, fot. M. Elis.

Prawdopodobnie uzupełnieniem dolnej części tego projektu (o czym świadczą wpisanie kompozycji w pionowy pas kolumny ornatu, sięgający krawędzi szaty, a także temat – św. Jan Chrzciciel jako zapowiadający zbawczą misję Chrystusa) jest oferowany przez tenże Śląski Dom Aukcyjny na aukcji z 23 października 1999 roku rysunek węgłem na kalce *Św. Jan Chrzciciel w otoczeniu dzieci*, także sygnowany w prawym dolnym rogu monogramem wiązany z datą 1893, co potwierdza autorstwo Wyspiańskiego i powstanie pracy w tym samym czasie, co omówiona wyżej górna część dekoracji ornatu⁹. W ekspertyzie Marty Romanowskiej czytamy o [...] *infantylnej interpretacji tradycyjnego przedstawienia św. Jana Chrzciciela*, przypominającej ilustracje z książek dla dzieci¹⁰. Rysunek ten przedstawia chłopięcego św. Jana Chrzciciela z głową otoczoną nimbem, trzymającego w prawej ręce prosty, niewielki krzyż, lewą zaś ukazującego niebo; otaczają go zwrócone doń dzieci – chłopcy w bluzach z marynarskimi kołnierzami i dziewczynki uczesane w splecione warkoczyki, ubrane w proste sukienki z nałożonymi nań fartuszkami-bezrękawnikami (co było zgodne z codziennymi ubiorami dzieci w końcu XIX stulecia).

O ile przywołanie ikonografii barokowej w odniesieniu do dekoracji górnej części ornatu jest słuszne – choć nie pogłębiono tej konstatacji o ukazanie różnych wpływów późnobarokowych architektoniczno-rzeźbiarskich nastaw

⁹ | Stanisław Wyspiański, *Św. Jan Chrzciciel w otoczeniu dzieci*, Śląski Dom Aukcyjny, Katowice, katalog aukcji, 23 października 1999, poz. 5.

¹⁰ | TL 1999.

5. | Józef Mehoffer, *Projekt dekoracji przodu ornatu (część górna)*, 1893 (?), rep. wg Art Info.

ołtarzowych z motywem glorii (wydaje się, że źródłem inspiracji mógł być dla Wyspiańskiego doskonale mu znany ołtarz główny z promienistą glorią i adurującymi aniołami autorstwa Baltazara Fontany w akademickim kościele św. Anny w Krakowie¹¹) – o tyle deprecjacja kompozycji ze św. Janem Chrzcicielem budzi sprzeciw. Wszak ujawniają się w niej tak znamienne dla całej twórczości Wyspiańskiego zainteresowania postaciami dzieci i realistycznego – niezależnie od zmieniającej się stylistyki prac artysty – ich obrazowania. Niemał identyczny z pracą Wyspiańskiego (w partii górnej) jest dwudzielny projekt dekoracji ornatu Józefa Mehoffera, przechowywany w zbiorach prywatnych, oferowany na aukcji Domu Aukcyjnego Rempex w 2015 roku¹². Wykonany jest także węglem na papierze pergaminowym, obecnie oprawiony w wiedeńskie *passe-partout*, umieszczony za szybami w cienkich, złożonych ramach, zaopatrzonych na dole w szyldziki z wygrawerowanymi napisami: MEHOFFER JÓZEF, 1869–1946, PROJEKT ORNATU, CZĘŚĆ GÓRNA/DOLNA¹³. Rysunek dekoracji górnej części ornatu (o wymiarach

11 | MIŁOBĘDZKI 1980, cz. 1, s. 391–392; cz. 2, s. 388–389.

12 | Józef Mehoffer, *Projekt dekoracji ornatu (część górna i dolna)*, Dom Aukcyjny Rempex, 217 Aukcja Dzieł Sztuki i Antyków, 10 czerwca 2015, poz. 20, 21.

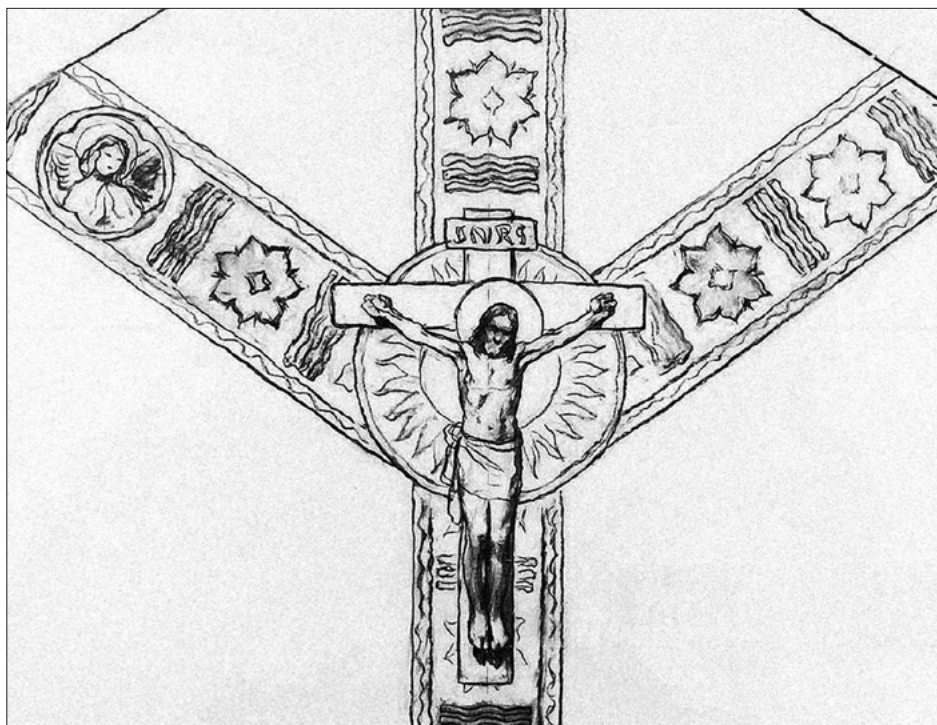
13 | Całość oprawy sporządzona przez warszawską firmę Elis.

43 × 69 cm w świetle kompozycji), nałożony na wyraźnie zaznaczoną kolumnę, której ramy przekracza, też ukazuje na górze kolistą glorię z czterema pękami promieni (pustą w środku, z niewielkim, słabo zaznaczonym krzyżykiem w centrum), z dwoma aniołkami podtrzymującymi otaczającą ją miękką tkaninę, główkami putt powyżej glorii i ujętym w geście adoracji aniołem z prawej strony kompozycji; dziecięce postacie aniołków ubrane są w długie koszulki, podobnie, jak w pracy Wyspiańskiego. W przeciwieństwie do jego projektu, w rysunku Mehoffera anioł trzymający banderolę z napisem GAUDETE IN DOMINO umieszczony jest pod glorią; pod nim z prawej strony widoczna jest sygnatura „Mehoffer”.

Rysunek dekoracji dolnej części ornatu (o wymiarach 41,5 × 71,5 cm) w ujęciu Mehoffera różni się kompozycyjnie i tematycznie od *Św. Jana Chrzciciela w otoczeniu dzieci* z projektu Wyspiańskiego, choć łączy je podobna stylistyka realistycznego, nieco wyidealizowanego przedstawiania postaci. Scena ma układ horyzontalny (u Wyspiańskiego wertykalny), wypełnia centrum kompozycji, zamkniętej naturalnym zaokrągleniem ornatu na jego krańcu, również swobodnie przenikając przez zaznaczone pionowe pasy kolumny. Figuruje na niej sześć dziecięcych postaci (dwie tylko fragmentarycznie widoczne poza pasami kolumny) – wszystkie ubrane są w długie tuniki z obszernymi rękawami; tworzą skierowaną w prawo procesję, w której postacie z lewej mają wzrok zwrócony modlitewnie do góry, a dwie z prawej kroczą z głowami i oczami spuszczone w dół; wysunięty do przodu z prawej jest anioł niosący krzyż procesyjny z krucyfiksem przesłoniętym tkaniną (co jest stosowane w liturgii Kościoła katolickiego w czasie Adwentu i Wielkiego Postu). W wąskiej bordiurze okalającej kraniec ornatu, po prawej stronie, widnieje – identyczna jak w przedstawieniu górnym – sygnatura „Mehoffer”. Prezentacja dzieła Wyspiańskiego, unikalnego w jego dorobku artystycznym, zarówno w notach katalogowych, jak i w tekście Lewickiego pozbawiona jest choćby najmniejszego komentarza co do daty i okoliczności jego powstania. Od lutego do listopada 1893 roku Wyspiański wraz z Józefem Mehofferem przebywali w Paryżu, dzieląc niemal do końca tego pobytu wspólną pracownię i pracując głównie nad projektami witraży do katedry lwowskiej¹⁴. Być może w związku z tym zadaniem obaj artyści wykonali tak bliskie sobie projekty na dekorację ornatu na życzenie któregoś z lwowskich duchownych, zaangażowanych w zamówienie na lwowskie witraże (np. ks. Eustachego Skrochowskiego)¹⁵? Tego typu prace nie powstawały z reguły bez konkretnego zleceniodawcy, a brak wzmianek o nich w zapiskach i korespondencji obu artystów może wynikać z drugorzędności takiego zlecenia wobec opracowywanych wówczas ważnych zadań twórczych.

14 | *Kalendarz życia i twórczości* 1982, s. 203–234.

15 | *Ibidem*, s. xv.

6. | Józef Mehoffer, *Projekt dekoracji tyłu ornatu* (część górna), ok. 1900–1901 (?), rep. wg Art Info.

We wzajemnych młodzieńczych relacjach Wyspiańskiego i Mehoffera, zwłaszcza w czasie ich wspólnego pobytu w Paryżu, często podkreślany jest przez tego drugiego artystę pewien kompleks niższości wobec kolegi¹⁶. Jednak zarówno w *Kalendarzu życia i twórczości Stanisława Wyspiańskiego*, jak i w *Dzienniku* Józefa Mehoffera odnajdujemy liczne wzmianki o tym, jak obaj artyści oceniali swoje prace, chwalili je lub krytykowali oraz inspirowali się wzajemnie¹⁷. Wydaje się, że w przypadku podobnych kompozycji na dekorację ornatu, to Mehoffer w tymże 1893 roku zaczerpnął pomysł z pracy Wyspiańskiego (modyfikując górną część kompozycji), choć twórczo rozwinął dolną część dekoracji; możliwe jest też działanie odwrotne, czego ostatecznie chyba nie da się rozstrzygnąć.

O ile w twórczości Wyspiańskiego omówiony wyżej projekt ornatu pozostaje – w świetle dotychczasowych badań – dziełem incydentalnym, o tyle w *oeuvre* Mehoffera projekty dekoracji szat liturgicznych pojawiają się jeszcze, zwłaszcza w jego wczesnej twórczości. Ikonograficzny i stylistyczny związek z omówioną wyżej dekoracją górnej części ornatu wykazuje rysunek węglem na papierze

16 | PUCIATA-PAWŁOWSKA 1970, s. 92, 102–103.

17 | *Kalendarz życia i twórczości* 1982, *passim*; MEHOFFER 1975, *passim*.

kalkowym o wymiarach 53×70 cm, sygnowany na dole „Mehoffer”, oferowany na aukcji Domu Aukcyjnego Rempex w 2015 roku¹⁸. Był on przeznaczony na górną część przodu ornatu (na co wskazuje zaznaczenie trójkątnego wycięcia przy szyi na górze szaty) i powiela układ kompozycyjny z omówionej powyżej dekoracji tyłu górnej części ornatu: na tle wyraźnie wyodrębnionej szerokimi pasami kolumny, w również pasowym trapezoidalnym obramieniu, umieszczona została okrągła gloria bez promieni, ze słabo zaznaczoną w centrum Gołębicą – symbolem Ducha Świętego. Podobnie jak w przypadku poprzednim, dwa dziecięce aniołki w długich koszulkach rozsuwają draperię nad glorią; jej dolna część zaś otoczona jest skłębionymi obłokami, podtrzymywanymi przez analogicznie przybranego aniołka. Rysunek, bardziej ekspresyjny i swobodniejszy niż ten z tyłu ornatu, wskazuje na silne barokowe inspiracje; prawdopodobnie powstał też w 1893 roku. Nie wiadomo, czy omówione wyżej prace Mehoffera miały stanowić wraz z tym ostatnim przykładem dekorację dla tej samej szaty liturgicznej, choć wiele na to wskazuje.

Kolejne dwa rysunki, stanowiące wspólnie całość kompozycji przeznaczonej na ozdobienie tyłu ornatu, wykonane zostały także węglem na pergaminie – *Ukrzyżowanie* (54 × 70 cm) i *Św. Karol Boromeusz* (56 × 44 cm). Przypisane zostały Józefowi Mehofferowi głównie na podstawie dość niewyraźnego napisu „Mehoffer”, wykonanego ołówkiem w prawym dolnym rogu, poza polem dołu ornatu, pod przedstawieniem św. Karola Boromeusza; oferował je Rempex nieco wcześniej, bo w 2011 roku¹⁹. W części górnej, na tle preteksty z ukośnie podniesionymi ramionami, umieszczony został centralnie krzyż, zwieńczony tabliczką z napisem

7. | Józef Mehoffer, *Projekt dekoracji tyłu ornatu (część dolna)*, ok. 1900–1901 (?), rep. wg Art Info.

¹⁸ | Józef Mehoffer, *Projekt ornatu – środkowa część kolumny*, Dom Aukcyjny Rempex, 216 Aukcja Dzieł Sztuki i Antyków, 15 kwietnia 2015, poz. 17.

¹⁹ | Józef Mehoffer, *Projekt kolumny ornatu – Ukrzyżowanie*; Józef Mehoffer, *Projekt kolumny ornatu – św. Karol Boromeusz*, Dom Aukcyjny Rempex, 176 Aukcja Sztuki Dawnej, 14 grudnia 2011, poz. 122, 123.

INRI z rozpiętą na nim postacią Chrystusa, otoczony kolistą glorią z promieniami w środku. Ukrzyżowany przedstawiony jest w realistyczny sposób, z uwydatnieniem bryłowatości postaci. Pasy preteksty wypełniają zgeometryzowane rozety kwiatowe (lub stylizowane gwiazdy); na zakończeniu lewego ramienia preteksty umieszczona jest szkicowo potraktowana główka aniołka – motywy te rozdzielone są zwielokrotnionymi liniami falistymi.

Druga kompozycja, przeznaczona na dekorację dołu ornatu, przedstawia ujętą w mandorłę postać mężczyzny w birecie i płaszczu, z głową otoczoną nimbem, klęczącego w geście adoracji na tle dolnej części kolumny, ozdobionej takimi samymi ornamentami, jak w rysunku górnym. Identyfikacja postaci jako św. Karola Boromeusza, wedle ołówkowego napisu pod kompozycją, obok sygnatury artysty, wydaje się być słuszną w świetle przekazów ikonograficznych, ukazujących często świętego w pozie adoracji Krzyża lub modlitwy²⁰. Stylistyka projektów wskazuje na późniejszy niż w przypadku wyżej omówionych prac Mehoffera czas ich powstania – ujęcia postaci są bardziej zwarte, kreska ostrzejsza, a ornamenty bliskie są dziełom artysty z przełomu XIX i XX wieku, zwłaszcza dekoracji skarbcza katedry na Wawelu z lat 1900–1901²¹.

Niestety nie wiemy, na czyje zlecenie ten projekt był sporządzony, podobnie jak wcześniej omówione prace; nie wiadomo też, do jakiej techniki wykonania były przeznaczone: haftu, aplikacji czy też wytkania ich jako tapiserii. Istnieją wprawdzie wzmianki o przygotowaniu przez Mehoffera w 1892 roku kartonu na haftowaną chorągiew z przedstawieniem św. Kazimierza dla Zakładu Hafciarskiego E. Pyndykowskiej w Krakowie²², a także zachował się jego barwny projekt na patriotyczny sztandar z Matką Bożą z Dzieciątkiem w otoczeniu herbów ziem polskich, datowany na 1895 rok²³, też przeznaczony jako wzór do haftu, ale „malarzski” charakter dekoracji na ornat z 1893 roku nie wyklucza wskazania na użycie przez projektanta tej techniki tkackiej, nawiązanie zaś do dekoracji późnogotyckich szat liturgicznych z drugiej połowy XV wieku w ornatie z *Ukrzyżowaniem* i *Św. Karolem Boromeuszem* wskazuje z kolei na prawdopodobieństwo hafciarskiej koncepcji realizacji.

Na marginesie niniejszego tekstu warto jeszcze wspomnieć o projekcie dekoracji ornatu autorstwa innego znakomitego polskiego artysty – Leona Wyczółkowskiego, znajdującego się obecnie w zbiorach Centralnego Muzeum Włókiennictwa

20 | KRASUCKA 2000, s. 859–863.

21 | *Józef Mehoffer* 1964, s. 124–127.

22 | WALIGÓRA 2000, s. 67.

23 | *Józef Mehoffer, Projekt sztandaru*, 1895, 77 × 67,5 cm, rysunek ołówkiem na papierze podkolorowany akwarelą, naklejony na płótno, datowany i sygnowany; Centralne Muzeum Włókiennictwa w Łodzi, nr inw. CMW 12714/D/110; *Dary i nabytki* 2003, poz. 41.

w Łodzi²⁴. Ze względu na odmienną od prac Wyspiańskiego i Mehoffera stylistykę i tematykę nie mieści się on w ramach podjętych przeze mnie rozważań – wątpliwości wzbudza także jego datowanie; jest to materiał do odrębnych badań.

Bibliografia

- BENDER 2012 – Agnieszka Bender, *Lyoński „Komplet anielski” z „drap d'or”*, [w:] *Ars omnia vincit. Studia z dziejów sztuki i kultury artystycznej*, red. Agnieszka Bender, Małgorzata Kierczuk-Macieszko, Lublin 2012, s. 435–446.
- Dary i nabytki 2003 – *Dary i nabytki Centralnego Muzeum Włókiennictwa z lat 1992–2002*, red. Norbert Zawisza, Łódź 2003, poz. 41.
- Deutsches Textilmuseum 1983 – *Deutsches Textilmuseum Krefeld*, ed. Andrea Kastens, Braunschweig 1983.
- Geschichte des Hauses [b.r.] – *Geschichte des Hauses der Seidenkultur*, <http://seidenkultur.de/> [dostęp 10.06.2021].
- Józef Mehoffer 1964 – *Józef Mehoffer*, katalog wystawy zbiorowej, opr. Helena Blum, Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków 1964, s. 124–127.
- Kalendarz życia i twórczości 1982 – *Kalendarz życia i twórczości 1 marca 1890 – ostatnie dni marca 1898 Stanisława Wyspiańskiego*, opr. Maria Stokowa, Kraków 1982, s. 203–234.
- KRASUCKA 2000 – Beata Krasucka, hasło: *Św. Karol Boromeusz*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. VIII, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 2000, s. 859–863.
- MEHOFFER 1975 – Józef Mehoffer, *Dziennik*, opr. Jadwiga Puciata-Pawłowska, Kraków 1975.
- MIŁOBĘDZKI 1980 – Adam Miłobędzki, *Architektura polska XVII wieku*, Warszawa 1980, cz. 1, s. 391–392; cz. 2, s. 388–389.
- OKULICZ 1999 – Małgorzata Okulicz, *In gloriam et decorem. Dawne szaty liturgiczne z diecezji warmińskiej*, informator o wystawie, Muzeum Warmii i Mazur, Olsztyn 1999.
- PUCIATA-PAWŁOWSKA 1970 – Jadwiga Puciata-Pawłowska, *Józef Mehoffer i Stanisław Wyspiański (Dzieje przyjaźni artystów)*, Toruń 1970, s. 92, 102–103.
- VAN ROOM 2010 – Marike van Room, *Goud, zilver & zijde. Katholiek textiel in Nederland 1830–1965*, Zutphen 2010.
- ŚWIEYKOWSKI 1906 – Emanuel Świeykowski, *Zarys artystycznego rozwoju tkactwa i hafciarstwa objaśniony zabytkami Muzeum Narodowego w Krakowie*, Kraków 1906, s. XI–XII.
- TL 1999 – TL [Tomasz Lewicki], *Młodopolskie ornaty*, „Kolekcjoner”, stały dodatek do „Art & Business”, nr 11 (32), (1999), s. 1–2.
- WALIGÓRA 2000 – Edward Waligóra, *Kalendarium życia i twórczości Józefa Mehoffera*, [w:] *Józef Mehoffer. Opus Magnum*, katalog wystawy, Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków 2000, s. 67.
- ŻARNOWIECKI 1915 – Longin Żarnowiecki, *Historia tkanin jedwabnych*, Kijów 1915.

²⁴ Leon Wyczółkowski, *Projekt ornatu* (przód i tył), Kraków 1893, przód (118,0 × 87,0 cm), tył (120,0 × 86,3 cm) rysunek węgłem i ołówkiem na kalce, sygnowany czterokrotnie skróconym podpisem artysty; Centralne Muzeum Włókiennictwa w Łodzi, nr. inw. CMW 12804/D/111/1–2; *Dary i nabytki* 2003, poz. 40.